

Ke kritice buržoazních právních koncepcí období NEPu („eurasijci“ a „mladorusové“)

IGOR ANDREJEVIČ ISAJEV

Mezi nejdůležitější otázky nové ekonomické politiky (NEPu) patří spolu s problematikou historickou, ekonomickou, právní aj. na čelném místě také otázky ideologického boje. O nich lze oprávněně říci, že dodnes neztratily na své aktuálnosti a politické závažnosti. Proto také tomuto období dějin sovětské společnosti věnuje neustálou pozornost historiografie sovětská i zahraniční. Četné výzkumy a články se zabývají zejména procesem utváření plánovacích a chozrasčotových principů sovětské ekonomiky dvacátých let a s ním souvisejícími spory a diskusemi. Podrobně je zkoumána problematika státního kapitalismu, všechna hlediska vyskytující se v literatuře v souvislosti s jejím formováním jsou předmětem zájmu badatelů. Svou přitažlivost si zachovala i otázka využití soukromého kapitálu a soukromé iniciativy při výstavbě socialismu, která v podmínkách NEPu hrála důležitou úlohu. V těchto souvislostech se přirozeně připomíná a kriticky rozebírá soubor stanovisek buržoazních „sovětologů“ dvacátých a třicátých let, jejichž převládající většina pocházela z poříjnové ruské emigrace.¹⁾ Kritika těchto autorů je o to významnější, protože jejich koncepce jsou dodnes využívány v pracích soudobých buržoazních historiků a „sovětologů“. Starý materiál a stanoviska se modifikují a stávají se součástí „moderních“ teorií „konvergence“, „pluralitního společenského systému“, „smíšené ekonomiky“ a podobně.²⁾ Stejně široce přejímají běloemigrantské koncepce současní sociál-reformisté a revisionisté. Ti si nejvíce oblíbili reformistické teorie tak zvaných „směnověhovců“, které se ve dvacátých a třicátých letech pěstovaly a šířily jak v zahraničí mezi ruskou buržoazní emigrantskou inteligencí, tak i v Rusku v analogických sociálních vrstvách.

¹⁾ N. Ja. Trifonov, Iz istorii borby Komunističeskoj partii protiv směnověhovstva. Istorija SSSR, 1959, č. 3; V. N. Koloskov, Iz istorii iděologičeskoj borby pěrvych let Sovětskoj vlasti. Voprosy filosofii, 1964, č. 11; O. I. Chochunova, Borba Komunističeskoj partii protiv buržoasnoj iděologii směnověhovstva v gody vosstanovlenija narodnogo chozjajstva (1921–1925). Kandidátská disertace. Moskevská státní univerzita, 1967; L. G. Običkina, Iz istorii borby RKP/b protiv antisovětskich partij i tēčenij (1921–1923). Voprosy istorii KPSS, 1969, č. 2, aj.

²⁾ Podrobněji o tom viz T. P. Pridvorova, Problemy NEPa v buržuaznoj istoriografii. Novaja ekonomičeskaja politika. Voprosy teorij i istorij. Moskva 1974, str. 308 až 313.

Kritice těchto politickoprávních a ekonomických koncepcí vypracovaných ve dvacátých a třicátých letech některými skupinami „směnověchovských“ teoretiků je věnována podstatná část této studie.

*

Přechod k tzv. nové ekonomické politice představuje velmi významné období v dějinách sovětské společnosti. Mladý sovětský stát v něm pod vedením komunistické strany přikročil k uskutečňování smělého plánu přestavby národního hospodářství. V tomto období, v procesu intenzivní obnovy a hledání nových cest ekonomického plánování a stimulování se formovaly základní principy socialistického hospodaření a socialistické zákonnosti.

V sociální struktuře společnosti se uskutečnily hluboké revoluční přeměny. Ruský proletariát ve svazku s pracujícím rolnictvem po svém vítězství v občanské válce zahájil výstavbu nové socialistické společnosti. Buržoazie po porážce v revolučním třídním střetnutí navždy ztratila své postavení panující třídy. Zbytky vykořisťovatelských tříd projevovaly nyní svůj nepřátelský vztah k sovětské moci v nových formách třídního boje: terorem, spiknutím, sabotáží, spekulací, banditismem. Značná část buržoazní inteligence se dala cestou pokojné spolupráce s novým režimem. Nesmiřitelní nepřátelé socialismu z řad dříve panujících tříd opustili území sovětského státu a pokračovali v boji proti komunismu v Rusku ze zahraničí.

Jak známo, přechod k NEPu vyvolal jisté obnovení a oživení soukromopodnikatelské činnosti, kterou sovětský stát chápal jako pomocný faktor v procesu obnovy národního hospodářství a kterou také k tomuto cíli využíval. Zákon připustil soukromý kapitál jen v přísně vymezených hranicích a jeho aktivita se z největší části projevila ve sféře drobné výroby a maloobchodu. I takovéto oživení buržoazních prvků v ekonomické oblasti ovšem nezadržitelně vedlo k zostření ideologického boje.

Běloemigrantský tisk všech odstínů hodnotil novou ekonomickou politiku jako „termidor revoluce“, jako „příbrzdovaný návrat ke kapitalismu“. Také buržoazní ideologové, kteří zůstali doma v Rusku, začali hovořit — třebaže ne tak přesvědčeně jako jejich kolegové v emigraci — o „obnově kapitalismu v Rusku“.

Začátek dvacátých let byl v ruském společenském myšlení obdobím smělých revolučních projektů, pečlivě promyšlených a statisticky podložených plánů, ale současně také dobou sociálních iluzí a utopií. Sociální mentalita vyburcovaná Velkou revolucí horečně pracovala. Právě v té době se začal uskutečňovat grandiózní leninský plán GOELRO, mnohými lidmi v těžkých podmínkách hladu a zimy nutně považovaný za čirou fantazii. Stranické sjezdy, konané v počátcích obnovy, vytyčovaly přesně formulované a konkrétní úkoly vyžadující přímo kolosálního vypětí všech sil a energie: byly to úkoly znamenající obnovu zničeného průmyslu a zamrzlé dopravy, vzkříšení hladem již skoro mrtvých měst a vesnic. Komunisté a komisaři,

sotva se vrátivši z front občanské války, s týmž zápalem se pouštěli do nové a nezvyklé práce — stávali se řediteli závodů, učili se obchodovat, vládnout jazykem diplomatů při jednáních s buržoazními obchodníky a delegáty. A právě ve dvacátých letech započal proces formování základních principů sovětského společenského a hospodářského plánování. Poprvé ve světových hospodářských dějinách byly vytvořeny sociálně-ekonomické a politicko-právní předpoklady k sestavení reálného jednotného plánu rozvoje celého národního hospodářství. Vznikaly základy sovětského plánovitého hospodářství. Revoluční přeměny se vyjadřovaly a zakotvovaly formou právních norem v prvních sovětských kodifikacích, které byly právě v těchto letech uskutečněny. Jiným způsobem, hlasy plnými romantického entusiasmu tlumočili a podporovali tento tvůrčí nástup spisovatelé a umělci mladé sovětské republiky. Lidé snili, plánovali, pracovali. Dvacátá léta se stala východiskem budoucího mírového rozvoje naší země.

Začátkem dvacátých let bylo však slyšet i jiné hlasy. Bílá emigrace, pestrá co do svého složení a politického zbarvení, rozběhla se po Evropě, hledala nové domovy a utvářela podivné geografické útvary. Monarchisté, wrangelovci a stoupenci velkoknížete Kirilla se nejprve usadili v Cařihradu, ale potom se přestěhovali na Balkán. Začátkem dvacátých let objevují se jejich tištěné materiály v Sofii, v Bělehradě, v Novém Sadu. V Praze a ve Varšavě začala vyvíjet činnost eserská a jiná „socialistická“ vydavatelství. Pravicově orientovaní eseři a menševici si vybrali Berlín, kde se příživovali spolu s některými monarchistickými skupinami, které tam také našly své útočiště. Kadetská emigrace učinila svým střediskem Paříž. V dalekém Charbinu působily monarchistické organizace, které už v polovině dvacátých let začínají inklinovat k fašismu.

Začátkem dvacátých let se většině emigrantů stává jasným, že svůj ozbrojený boj s revolucí prohráli. Kontrarevoluční „bílé hnutí“ zkrachovalo. Rychle slábly a opadávaly i naděje na zahraniční intervenci. Poválečná Evropa začala obracet svou pozornost k vlastním starostem a potížím. Ruští emigranti se byli nuceni těmto novým okolnostem přizpůsobit. Kdo to uměl, nacházel postupně své uplatnění v novém sociálním prostředí.

Avšak mnozí emigranti dále vyčkávali. Doufali, že k rozhodujícímu obratu dojde v samotném Rusku a že se potom znovu stanou pro Rusko nepostradatelnými. Aby přesvědčili sebe a své druhy, že k takovému vývoji opravdu dojde, začali tito lidé svědomitě studovat (nakolik to bylo možné v cizině) všechny nové jevy, nová fakta a tendence, které se objevovaly v dalekém Rusku. Snažili se je ovšem vysvětlovat, interpretovat takovým způsobem, aby všichni uvěřili, že jejich věc není ztracena, že vše zase bude v pořádku.

Atmosféra pasivního vyčkávání je však neúnosná. Extrémní živly ruské emigrace hledají spásu v dobrodružné aktivitě, v přípravě nové intervence, v teroristických akcích a v diversích. Jiní se orientují dlouhodoběji, zatím hromadí síly, organizují, snaží se navázat spojení s „pátou kolonou“ v so-

větském Rusku, sestavují různé plány a programy protisovětského politického boje.

V běloemigrantské literatuře dvacátých let nacházíme veliké množství všelijakých projektů „obnovy Ruska po pádu bolševiků“. Stovky stran, skupin a bloků rozpracovávají plány taktické činnosti protikomunistického hnutí, smolí návrhy ústav „obrozeného Ruska“.

Ovšemže, politikou tohoto druhu se zaměstnává jen část ruské emigrace. Většina realističtější myslicích ruských utečenců má plnou hlavu jiných, praktických starostí: shánění podpory a práci pro sebe a pro své přátele (hlavně u mocipánů hostitelských zemí), pracují jako stavitelé, inženýři, ekonomové apod. u nejrůznějších firem a podniků. Hledají cestu zpět do vlasti. Avšak i mezi nimi mnozí přece jenom stále vyčkávají.

Charakteristickým jevem života bílé emigrace v dvacátých letech bylo ustavování takzvaných „porevolučních“ stran a hnutí. Tato politická seskupení se objevovala hned po revoluci a po občanské válce a prohlašovala o sobě, že nemají nic společného se starými politickými stranami kadetů, eserů, menševiků aj. Členská základna těchto nově vznikajících emigrantských organizací sestávala z velké části z mladých lidí – z mladých důstojníků, studentů, inteligentů. Základním ideologickým hlediskem těchto nových politických směrů bylo uznání skutečnosti, že kolo dějin nelze obrátit zpět, uznání reality revoluce a všech sociálně politických přeměn, které vyvolala. Mezi emigranty se rychle šířily o sílily ideje návratu do vlasti a smíření se sovětským zřízením.

Jak řekl P. N. Miljukov, emigrace „se dostala na rozcestí“. Kruhy, které pochopily neúčelnost ozbrojeného boje proti revoluci, začaly se rychle diferencovat od „zatvrzelců“. Jejich pozice je založena na víře ve vytouženou degeneraci sovětské moci. Omrzelé rozpory a mezistranické hádky mezi emigranty, zklamání nad starým partajnictvím vyvolávají k životu nové formy organizovanosti – „nadstranické“ „blokové“ skupiny a sdružení. Staré strany, odtržené od reálné politické základny, se rozpadají, ztrácejí svou někdejší vyhraněnost. Objevují se nové organizace typu „Republikánsko-demokratického sdružení“ (RDO), kterému je cizí „stranicko-politická minulost“ a v němž „se sjednocují osobnosti“ od levých kadetů až po pravé socialisty. Dochází také k dosti rychlému růstu organizací, které se prohlašují za „národní strany“ (národně revoluční svaz, národně demokratická strana, ruský národní svaz aj.). Protože jim však chybí jak národní, tak i třídní základna, tyto organizace mizí stejně rychle, jako vznikaly. Nicméně je možno konstatovat, že v politickém životě emigrace té doby existovaly tendence proklamativního popírání stranického charakteru politických organizací a zesílení socialistické kamufláže jejich programu.

Veliký rozruch vyvolal sborník, který vyšel roku 1921 v Praze pod názvem „Směna věch“ (změna kursu). Základní myšlenky autorů statí v něm obsažených se setkaly s vřelým ohlasem jak mezi zahraniční ruskou emigrací, tak i u „emigrace domácí“, tj. mezi těmi vrstvami buržoazie v Rusku, které se také kojily nadějemi na vnitřní, pro ně žádoucí přerod sovětské moci. Název sborníku dal jméno – „směnověchovci“ – novému ideologic-

kému směru, který se v té době zformoval. Tato skutečnost dokazuje, že pražský sborník vystihl společného jmenovatele tendencí, které se rodily v diferencovaných vrstvách domácí i emigrantské buržoazie.

„Směnověchovství“ se stalo ideologií také „nové buržoazie“, která vznikla v prvním období NEPu a kterou tvořily určité vrstvy buržoazních inteligentů z doby carismu, tzv. „specialisté“ a dále soukromí podnikatelé. V. I. Lenin charakterizoval tuto ideologii takto: „...směnověchovci vyjadřují náladu tisíců a desetitisíců kapitalistů nebo sovětských zaměstnanců, účastníků naší nové ekonomické politiky.“³⁾ Vztah ke „směnověchovství“ byl jako zvláštní bod jednání posuzován na XII. všeruské konferenci Ruské komunistické strany (bolševiků), která se konala v dubnu roku 1922. Podstatu tohoto nového směru a poměr strany k němu vyjádřila rezoluce konference v bodu č. 7: „Takzvaný směr „směnověchovců“ až dosud hrál a ještě může sehrát objektivně pokrokovou úlohu. Stmeloval a stmeluje ty skupiny emigrace a ruské inteligence, které se „smířily“ se sovětskou mocí a které jsou ochotny s ní spolupracovat při obnově země. V tomto směru si „směnověchovství“ zaslouhuje kladný vztah z naší strany.“⁴⁾

Pozitivní úloha „směnověchovství“ spočívající v tom, že získávalo pro sovětské zřízení nejrůznější vrstvy staré inteligence (hlavně inteligence technické), neměnila nic na ideologické protikladnosti tohoto směru vůči sovětské moci a na jeho ideologické nebezpečnosti. XIV. sjezd VKS(b), který se sešel v roce 1925, kdy se již plně projevila sociální podstata tohoto nového buržoazního ideologického proudu, proto také „směnověchovství“ definoval jako „ideologii nové buržoazie, která se rozrůstá a povolna splývá s kulaky a s úřednickou inteligencí“. Podstatu této ideologie viděl sjezd v tom, že podle názoru „směnověchovců“ „komunistická strana má zdegenerovat, zatímco nová buržoazie se má zkonzolidovat“. Sovětský stát měl podle jejich mínění „dojít až na práh demokratické republiky, ... překročit tento práh a za pomoci nějakého „césara“, který se vyšvihne z vedoucích vojenských nebo civilních kruhů, ... dostat se na úroveň obyčejné buržoazní republiky“.⁵⁾ „Směnověchovství“ se přitom vyznačovalo silným nacionalismem; k jeho základní výzbroji patřila idea „jednotného nedělitelného Ruska“.

Úkolem této stati není rozbor základních teoretických východisek „směnověchovství“. Tato otázka si vyžaduje zvláštní pozornost. Zde se omezíme na konstatování, že „směnověchovství“ nebylo jednotným, programově vymezeným hnutím. Nemělo také žádné vyhraněné organizační formy. Dá se říci, že do značné míry bylo spíše jakousi náladou v oblasti vědomí, projevem změněných psychologických postojů poměrně širokých sociálních vrstev. Uvnitř tohoto proudu vznikla celá řada již vyhraněnějších organizačních forem, jako byly např. sjezdy odborníků různých profesí, periodická

³⁾ V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, díl 45, str. 94.

⁴⁾ KPSS v rezolucijach i rešenijach sjezdov, konferencij i plenumov CK, č. I. Moskva 1954, str. 671.

⁵⁾ Tamtéž, č. II.

vydání a sborníky článků, vědecké společnosti a semináře atp. Pro domácí „směnověchovství“ pak bylo charakteristické, že postrádalo jakýchkoli stranicko-politických forem organizace.

V téže době, paralelně se „směnověchovstvím“, které se značně rozšířilo i uvnitř Ruska, vznikl v zahraničí ještě jeden ideologický směr. Obdržel název „eurasijci“. Avšak politická a ideová východiska obou těchto směrů byla společná. Chápeme-li „směnověchovství“ jako proud zachvacující poměrně široké vrstvy liberální buržoazie a buržoazní inteligence, k jehož hlavním charakteristikám patří zřeknutí se ozbrojeného boje proti sovětské moci a hledání cest ke spolupráci s ní (spojené s nadějí na její brzkou degeneraci) — pak můžeme „eurasijství“ považovat za jeden ze směrů uvnitř tohoto proudu.

Pro „směnověchovství“ byla typická pestrost skupin je tvořících, amorfnost pozitivního programu, značná šířka ideologického záběru (jeho vliv se projevoval v nejrůznějších odvětvích kultury, ve vývoji ekonomického myšlení atd.) a nevyhraněnost politické platformy. „Eurasijství“ pak podle našeho názoru bylo tím směrem, kterému se podařilo politické snahy „směnověchovství“ vyjádřit v koncentrovanější, určitější podobě.

„Eurasijství“ se vyznačovalo stálými pokusy o vyjádření zmíněných nestálé se měnících tendencí v nejrůznějších programech a formulacích. Autoři těchto dokumentů soustřeďovali svou pozornost zejména na otázky státního zřízení Ruska „po pádu bolševiků“, „forem vlády ducha a forem práva“ a dále na politické a sociologické aspekty událostí doma v Rusku. Odtrženost „eurasijských“ intelektuálů od reálného života byla přitom tak velká, že se projevila až mimořádnou abstraktností a utopičností jejich projektů a programů. Nicméně — ve srovnání se zarputilou monarchistickou a „aktivistickou“ (tj. na pokračování ozbrojeného boje proti sovětům orientovanou) emigrací — byli „eurasijci“ přece jen směrem, který dovedl velkoryseji a realističtěji přistoupit k hodnocení historického vývoje v po-revolučním Rusku.

Zvláštní význam měla skutečnost, že „eurasijství“, rozšířené převážně mezi emigranty, mělo značný vliv na formování navrátileckých nálad uvnitř emigrantských stran a skupin. „Směnověchovské“ tendence v samotném Rusku samozřejmě nemohly takový kontakt s emigrací udržovat.

Svou existenci oznámila „eurasijská“ skupina poprvé v srpnu 1921. Od té doby rozvinula poměrně bohatou publikační činnost. Ve dvacátých a třicátých letech vydala řadu sborníků a monografií, věnovaných problematice filozofie dějin, ruské kultury a politiky. V emigrantském tisku vyvolaly tyto publikace široký ohlas, pozitivní i kritický. O „eurasijcích“ se začalo hovořit. Do jisté míry na tom měla zásluhu schopnost vedoucích teoretiků této skupiny vyvolat pozornost k novému proudu. Organizátory a intelektuálními vůdci „eurasijství“ byli totiž poměrně mladí lidé.

Za zakladatele hnutí sami „eurasijci“ považovali N. S. Trubeckého, filologa a filozofa, který od roku 1923 vedl katedru slovanské filologie na vídeňské univerzitě. N. S. Trubeckoj se později stal jedním ze zakladatelů strukturalismu v moderní lingvistice.

Když se N. S. Trubeckoj roku 1928 s hnutím rozešel, připadla úloha vedoucího teoretika „eurasijství“ mladému a velice nadanému geografu a ekonomu P. N. Savickému. Jako teoretik se P. N. Savickij zaměřoval na problém „eurasijského geografického prostoru“, zaujímajícího zvláštní místo mezi Evropou a Asií. Tento problém v historické a historicko-filozofické interpretaci později rozvinul G. V. Věrnadskij, který také patřil do skupiny „eurasijců“. (V současné době je na Západě považován za předního odborníka v oblasti ruské historie.) Aktivní, i když nedlouhou činnost v „eurasijském“ hnutí vyvíjeli historik a filozof L. P. Karsavin a historik náboženského myšlení G. V. Florovskij. Jejich vkladem do „eurasijské“ teorie bylo spojování ideologických principů „eurasijství“ s myšlenkovými principy ruského pravoslaví. Mimochodem řečeno, organického spojení těchto dvou ideologických soustav nedosáhli. Emigrantská kritika záhy tento fakt konstatovala a Karsavin a Florovskij, když se přesvědčili o nepravdivosti „eurasijců“, brzy se s tímto hnutím rozešli. Úlohu odborníka na otázky politického zřízení a práva koncem dvacátých let mezi „eurasijci“ zaujal bývalý profesor moskevské univerzity N. N. Aleksjejev.

Zostřená pozornost emigrace vůči „eurasijství“ a bouřlivé spory kolem něho byly vyvolány především tím, že příslušníci této skupiny otevřeně přiznali, že hluboké sociálně-ekonomické změny v Rusku považují za realitu, kterou je třeba vzít na vědomí. Tito představitelé mladších generací emigrantů nechtěli mít nic společného s tvrdohlavou taktikou wrangelovců, monarchistů, „aktivistů“ atd., zřekli se starých politických stran, jejich vůdců a idejí. Na současné události se snažili mít svůj vlastní, nový názor. Tendence tohoto druhu se projevovaly v mnohých emigrantských centrech. Solidaritu s „eurasijci“ (kteří vystoupili poprvé v Sofii a odtud přesídlili nejprve do Prahy a odtud do Paříže a Berlína) vyjadřovali „ustrjalovci“ v Charbinu, nacionální maximalisté v Berlíně, „neonarodnici“ v Paříži. Ve třicátých letech začali rozvíjet základní koncepci „eurasijců“ tak zvaní „mladorusové“.

Filozoficko-historickou a geopolitickou koncepci „eurasijství“ zde připomeneme jenom v nejobecnějších rysech:⁶⁾ V jejím základě leží staré slavjanofilské ideje o svérázné cestě vývoje Ruska, o pravoslaví jako základu ruské kultury, a také modifikovaná teorie N. Danilevského o Rusku jako zvláštním světě. V této části své ideologie se „eurasijci“ obraceli k předrevoluční minulosti, k „trvalým hodnotám ruského ducha“. Z politického hlediska nebylo v těchto koncepcích nic nového.

Zajímavější je pro nás druhá část „eurasijské“ ideologie, a to ta, která se snaží vyrovnat s probíhajícími fundamentálními přeměnami v Rusku.

Revoluce byla pro „eurasijce“ historickým faktem, z jehož respektování musily vycházet jakékoliv koncepcí perspektiv budoucího historického

⁶⁾ O tomto aspektu viz V. T. Pašuto, Istoki německoj něofašistskoj koncepcii istorii Rossii. Voprosy istorii, 1962, č. 10, str. 69–76. Autor zde hodnotí reakční geopolitické teorie „eurasijců“, které se dnes snaží využít západní revanšisté, stavějící do protikladu Rusko a Evropu jako dva nesmiřitelné světy.

vývoje v Rusku. „Eurasijci“ jako jedni z prvních uměli pochopit nezvratnost dějinného vývoje. Jakmile však vstoupili do sféry futurologie a předpovědí, ani oni se nebyli schopni vyhnout utopismu, neuměli oddělit přání od skutečnosti. Tam, kde přání a apriorní stanoviska nabyly vrchu, ztráceli i „eurasijci“ schopnost reálnějšího přístupu k věci. Je příznačné, že „eurasijci“ mezi své „nástroje politického poznání“ řadili i intuici a víru. Neschopnost překročit hranice svého třídního vědomí a chápání se nutně odrážela i v utopickém rázu jejich politického, ekonomického i právního programu. Někdy však, když srovnávali své politické alternativy a programy navrhované pro Rusko s reálnými přeměnami, k nimž tam docházelo, „eurasijci“ přece jen bývali schopni odložit mnohé prvky svých programů a projevovali sklony k realistickému myšlení. To logicky znamenalo i konec „eurasijství“: část jeho představitelů po dlouhém a obtížném vývoji došla k uznání existence sovětské moci a všech přeměn jí uskutečněných; jiná část, která nebyla schopna odložit utopistické názory, sblížovala se stále více s nejzavilejšími nepřáteli sovětského zřízení; někteří se ve třicátých letech zařadili do profašistického tábora.

Náš zájem vyvolávají zejména stanoviska „eurasijců“ obsahující hodnocení změn a událostí, k nimž v Rusku docházelo v letech NEPu a obnovy národního hospodářství. Podobně jako jiné skupiny „směnověchovců“ i „eurasijci“ považovali tento vývoj za projev degenerace sovětského zřízení, za pozvolné sklouzávání sovětské společnosti ke kapitalismu; v souladu s tímto hodnocením pak předkládali své programy přestavby Ruska. Je třeba konstatovat, že o kapitalismu v čisté podobě v nich však již nemluvili. Ve svých dokumentech navrhovali různé „smíšené“ společensko-ekonomické soustavy, „pluralitní demokracii“, naznačovali možnosti konvergence dvou sociálně-ekonomických systémů.

Ve dvacátých letech tedy ruští bílí emigranti již pracovali na koncepcích, které se dnes v sedmdesátých letech vydávají buržoazními sovětology a ostatními antikomunisty za ultramoderní. Někdejší teorie „směnověchovců“ obohatily arsenál nejen soudobých sociál-reformistů, ale i buržoazních ideologů dnešní „nové industriální společnosti“ a „společnosti všeobecného blahobytu“.⁷⁾ „Směnověchovci“ stejně jako mnozí další běloemigranti se kromě toho zapsali svým podílem i do dějin buržoazní historiografie sovětské společnosti dvacátých a třicátých let.

Kritický rozbor „směnověchovských“ sociologických a politických koncepcí, odhalení jejich nevědeckého a protisovětského zaměření má proto i dnes nanejvýš aktuální význam.

*

„Eurasijci“ chápali, že revoluce v Rusku znamenala počátek zcela nové epochy společenského vývoje. Chápali, že tento dějinný zlom je třeba vzít na vědomí a ve všech úvahách s ním počítat. G. V. Florovskij napsal, že

⁷⁾ Viz o tom T. P. Pridvorova, cit. dílo, str. 308.

„jít za revolucí znamená respektovat, co se událo, a to co nejsvědomitěji a nejpřesněji, a vycházet z toho ve své každodenní práci“.⁸⁾ Sociální podstata revoluce ovšem zůstávala mimo možnosti chápání „eurasijců“. Domnívali se, že revoluce v Rusku byla „protestem proti evropanství“, spontánním projevem ruského národního ducha. Jedinou možnou orientací současného Ruska se podle jejich názoru stala orientace na Východ.⁹⁾

Za jednu z reálných sil, kterými je možno čelit komunismu, považovali „eurasijci“ nacionalismus. Aby však své ideologii dodali širší a univerzálnější charakter, snažili se překročit národní rámec a k prvkům nacionalismu připojit prvky širší etnicko-kulturní koncepce. K tomu jim posloužila idea Eurasie jako svérázného kulturního prostoru, jako samostatného územního celku na obou stranách předělu mezi Evropou a Asií. „Eurasijci“ často hrdě zdůrazňovali, že se opírají o daleko širší etnickou a kulturní základnu, než jakou měli jejich předchůdci slavjanofilové. První příznaky eurasijské kulturní jednoty je podle jejich názoru možno odhalit již v Džingischánově říši. Mongolové formulovali úkoly Eurasie tím, že položili základy její politické jednoty i jejího politického zřízení.¹⁰⁾ Na rozdíl od slavjanofilů, kteří se orientovali výlučně na svazek slovanských národů, „eurasijci“ hodlali zformulovat ideologii slovansko-turanskou (turanský prvek v ruské kultuře také neustále zdůrazňovali). Za filozofický základ této ideologie prohlašovali pravoslaví a idealismus. Ju. Širinskij-Šichmatov, který se snažil zformulovat programové teze vyjadřující též názory rozličných skupin blízkých „eurasijcům“, vypočítával v této souvislosti následující principy: 1. víra v prvotnost duchovna, 2. život podle křesťanských zásad, 3. uznávání svérázných cest vývoje Ruska-Eurasie jako zvláštního prostoru.¹¹⁾

„Eurasijci“ pochopili, že komunismus, který roku 1917 zvítězil v Rusku, brzy přeroste v jev světového významu, který bude rok od roku hrát stále důležitější úlohu v ideologické krizi starých společenských formací na Západě. V tomto směru byli dostatečně bystrozrací. „Soudobý bolševismus již není jevem výlučně sociálním a politickým, zapustil již bezpočetné kořeny“, psal P. Suvčinskij. Vzápětí však zapomíná na realitu a předkládá svou variantu boje proti komunismu: „...zvítězit nad ním je možno jen za předpokladu, že se proti němu postaví stejně univerzální ideologie, která narýsuje jasný a všestranný obraz budoucnosti.“¹²⁾ V tehdejších podmínkách něčeho takového nebyla schopna ani jedna strana nebo skupina. Zformulovat takovou ideologii mohli podle názoru „eurasijců“ pouze oni sami. Domnívali se proto, že v souvislosti s tímto posláním musí těžiště svého boje proti bolševismu přenést do sféry boje ideologického. Podle jejich

⁸⁾ G. V. Florovskij, O patriotizme pravědnom i grechovnom. Sbornik Na puľach. Utvėrždėnija jėvrazijcev, sv. 2, Berlín 1922, str. 244.

⁹⁾ N. S. Trubeckoj, Russkaja problema. Berlín 1922, str. 304.

¹⁰⁾ Jėvrazijstvo (opyt sistėmatičeskogo izloženija). Paříž 1929, str. 28.

¹¹⁾ Jėvrazijskij sbornik, sv. VI., Paříž 1929, str. 28.

¹²⁾ P. Suvčinskij, K preodoleniju revoljuciji. Jėvrazijskij vremėnnik, Berlín 1923, sv. 3, str. 38.

minění „opravdová ideologie pramení z určité absolutně nepochybné základní ideje a tím, že se rozvíjí v celém systému idejí, konkretizuje se až po nejzazší mez, to jest stává se samotným konkrétním životem, kterému dává smysl, který mění a tvoří“.¹³⁾ Toto chápání sociální role ideologie, její ztotožňování s reálným bytím vůbec, bylo inspirováno proslulým sborníkem „Směna věch“, jehož vliv na „eurasijce“ oni sami nikdy nepopírali.

„Eurasijci“ přímo a otevřeně proklamovali filozoficko-idealistické základy svých koncepcí a jako ke svým ideovým předchůdcům se hlásili ke slavjanofilům, k V. Solovjevovi a k K. Leontjevovi. Za předchůdkyni „eurasijství“ považovali i politickou ideu XV.–XVI. století, vyjadřovanou heslem „Moskva — třetí Řím“. „Eurasijci jsou představiteli nového druhu myšlení i žití, je to skupina činitelů, která buduje základ nového vztahu k podstatným, život utvářejícím otázkám,“ napsal P. N. Savickij.¹⁴⁾

Snaha vytvořit univerzální ideologii na tak pestrém ideovém základě nemohla vést nikam jinam než k eklektismu. Do jednoho pytle byly nacpávány prvky nejrozličnějšího druhu. Eklektické učení „eurasijců“ se snažilo spojit jak jistý realismus politických stanovisek emigrantské buržoazní inteligence, poznání nemožnosti ignorovat historické skutečnosti, i když jsou nepříjemné, tak i její ideologickou slabost, nezpůsobilost vypracovat ideologii „schopnou čelit marxismu“, nezpůsobilost splnit úkol, v němž toto hnutí spatřovalo své hlavní poslání. Když se nedařilo vytvořit logicky důslednou a monistickou teorii, „eurasijci“ si začali přičítat jako klad svou faktologičnost, svou snahu respektovat fakta. „Ze všech aktivních skupin ‚nerevolučního ducha‘ jsou to ‚eurasijci‘, kteří daleko více než všichni ostatní jsou schopni radikálně a všeobecně respektovat fakta,“ tvrdil P. N. Savickij.¹⁵⁾

Metoda „eurasijských“ teoretiků spojovat v rámci jedné ideologie často i nesourodé prvky („syntetizovat je“, jak to označovali sami autoři) nezřídka vedla k tomu, že do svých futurologických prognóz bez jakýchkoli zábran zařazovali archaické elementy ruské historie, které vytrhávali z jejich dějinného kontextu. Teoretické pokusy ideologů této skupiny byly dlouhá léta spojeny s historiografií. Byl to zřejmě projev profesionálního zaměření části těchto vůdců — historiků M. Šachmatova, G. Vernadského a L. Karsavina.

I když uznávali realitu a význam ruské revoluce, „eurasijci“ instinktivně, ve směru svého třídního vědomí tíhli k dominujícím ideovým a politickým principům minulosti, hledali je v předrevolučním Rusku. Právě v tomto jejich sklonu k archaismu a středověku se projevovala jejich ideologická bezmocnost a odtrženost od současnosti, stejně jako jejich reakční tendence. Výzvy „eurasijců“ k návratu ke kulturně-politickým „pramenům“ byly zřetelným opakováním slavjanofilských myšlenek a idealizací předpetrovské Rusi. K tomu se připojoval zřejmě vliv Leontjevovy kon-

¹³⁾ Jevrazijskoe ..., str. 9.

¹⁴⁾ P. N. Savickij, Jevrazijskoe. Jevrazijskij vremennik, Berlín 1925, sv. 4, str. 5.

¹⁵⁾ Tamtéž, str. 22.

cepce „zmrazování společenského pokroku“. Skutečnost, že „eurasijci“ nechtěli jít společně se starými kontrarevolučními silami, ale nebyli s to správně pochopit smysl revolučního vývoje v Rusku, vedla k tomu, že ve svých politických teoriích nebyli schopni správné orientace, že si pletli „pravou“ a „levou“ stranu. N. S. Trubeckoj se vyjádřil, že „více doleva se jít nedá“, že „současná levice se bojí novot“.

„Eurasijským“ intelektuálům tedy nezbylo než hledat budoucnost v minulosti, tuto minulost idealizovat. Když zdůvodňoval svůj „utopický romantismus“, N. S. Trubeckoj napsal: „Novátorství není v tom, že se zřekneme minulosti, ale v tom, že se rozcházíme s minulostí bezprostřední, nedávnou, že ji přeskakujeme a že se ideologicky přimykáme k epochám ještě vzdálenějším. Prvky těchto velice starých ideologií se jeví jako moderní, jestliže je přesadíme do soudobého kontextu.“¹⁶⁾ Úkoly své doby přitom Trubeckoj spatřoval ve „vytvoření stabilní duchovní základny“ a v jejím „vtělení do života“. To mohlo znamenat pouze obnovu starého společenského zřízení, které se už dávno přežilo. Idealismus „eurasijců“ zde přerostl v úplné nepochopení zákonitostí historického vývoje.

Na „eurasijskou“ idealizaci ruského středověku (evropské vzory tento směr raději nepřipomínal) měl do značné míry vliv také jejich současník, idealistický filozof (eschatologický existencialista, jak se sám nazýval) N. A. Berďajev. Tento vzor je patrný na celé řadě „eurasijských“ tezí týkajících se politické a ideologické stránky jejich koncepce. Berďajevova teorie „nového středověku“ byla později konkretizována v projektech „eurasijců“.

*

Za své hlavní ideologické předchůdce považovali „eurasijci“ slavjanofily. Převzali od nich celou řadu důležitých teoretických tezí: o samostatných kulturně-historických typech, o nepodloženosti nároků románsko-germánské kultury na univerzalismus, o cykličnosti kulturního pokroku, o svérázných cestách rozvoje Ruska. Rozdíl ideologie „eurasijců“ od ideologie slavjanofilů spočíval podle tvrzení prvních v jejich rozvinutějším „smyslu pro právo a státnost“. Jak tvrdil V. N. Iljin, „na rozdíl od idealistického slavjanofilství a utopického socialismu je eurasijství soustavou historicko-filozofické a státoprávní organičnosti“.¹⁷⁾

„Syntetický“ ráz „eurasijské“ ideologie (tj. pokus smířit skutečnost a přání, fakt revoluce a naděje na restauraci, historickou minulost Ruska a současnost) vedl k odpovídajícímu výběru státoprávní doktríny. Nejprůhlednější se „eurasijcům“ jevila organická teorie státu (s jejími solidarit-

¹⁶⁾ N. S. Trubeckoj, U dvěrej (reakcija? revoljucija?). Jevrazijskij vremennik, Berlín 1923, sv. 3, str. 21, 27.

¹⁷⁾ V. N. Iljin, Jevrazijsťvo i slavjanofilstvo. Jevrazijskaja chronika, Praha 1926, sv. 4, str. 18–20.

ními a korporativními modifikacemi) a teorie smíšené, pluralitní sociálně-hospodářské soustavy.

„Eurasijci“ prohlašovali, že „nová epocha předpokládá i novou koncepci vědomí“. Základním nedostatkem evropské kultury, která právě spěje ke svému konci, je prý zřeknutí se „organicky syntetických idejí“ a jejich nahrazení na jedné straně relativistickým světovým názorem a intelektuální specializací, na druhé straně pak pokusy vysvětlovat všechny jevy podle typu mechanických spojení a materiálního bytí. Proti těmto základním pojmům starého světového názoru „eurasijci“ stavěli pojem „osobnosti jako živé a organické jednoty mnohotvárnosti“. Učení o osobnosti („proso-pologie“) mělo se stát hlavním článkem „eurasijské“ ideologie.¹⁸⁾

Jiným základním prvkem této ideologie, jak jsme již zaznamenali, mělo být náboženství: „chceme-li najít ideologii od samých základů pravdivou, ... musíme hledat tyto základy v náboženství, v náboženské víře.“¹⁹⁾ Náboženský a organický světový názor předpokládal systém zákonité hierarchie a přirozený systém sociální nerovnosti. Jak vidíme, i v tomto směru se „eurasijci“ viditelně podřizovali vlivu berďajevských teorií (viz jeho „Filosofii nerovnosti“). Kořeny nábožensko-organické koncepce však šly ještě hlouběji — k mystické teorii státu Jos. de Maistre a ostatních ideologů porevoluční reakce ve Francii XIX. století.

Ideu organické hierarchie stavěli „eurasijci“ proti ideji tříd a třídního boje, jež tvoří základní část marxistické teorie. Pojem třídy „eurasijci“ vytráceli ve svém širokém pojetí „osobnosti“, pod které řadili jak „individuum“, tak i „stav“, „lid“, „kultura“ i „lidstvo“ jako celek. Sám pojem třídy jako sociálně-ekonomického jevu byl pro „eurasijce“ zcela nepřijatelný. Místo ekonomické třídy eurasijci razí pojem sociální vládnoucí skupiny, která může vznikat podle různých sociálních znaků — podle věku, národnosti, sociální funkce atd. Zejména vyzdvihují význam, jaký mají pro lidské společnosti čistě služebné vládnoucí skupiny, v jejichž panství se projevuje nikoliv jednostranný egoický skupinový zájem, ale neutrální zájmy společenského celku. Na otázku vytváření takových skupin se také podle „eurasijců“ koncentruje problematika dokonalého společenského zřízení.²⁰⁾

Funkcionální princip, který „eurasijci“ převzali od sociologů své doby (a který — mimochodem řečeno — je buržoazní sociologii šedesátých-sedmdesátých let vydáván za nejmodernější princip sociální stratifikace), byl kombinován s velmi starobyklou myšlenkou o služebné úloze panující třídy, která byla značně rozšířena v ruské státotvorné vědě XIX. století. Zde je možno konstatovat, že „eurasijci“ vnesli svůj vklad do současných technokratických koncepcí moci, které se pokoušejí za principem funkcionální

¹⁸⁾ Jevrazijsťstvo..., str. 11, 13. O protikladnosti organického a mechanického světového názoru psal již ve svých raných pracích N. N. Aleksjejev (který zřejmě také byl iniciátorem převzetí organické teorie do „eurasijské“ koncepce), např. v knize Nauki obščestvennyje i jestestvennyje v istoričeskom vzaimootnošeniji ich metodov (Moskva 1912).

¹⁹⁾ Jevrazijsťstvo..., str. 15.

²⁰⁾ N. Aleksjejev, Jevrazijsťstvo i marksizm. Jevrazijskij sbornik, Praha 1929, str. 13.

role vládnoucí sociální vrstvy skryt skutečnou třídní podstatu panujících sociálních skupin.

„Eurasijskou“ koncepci vládnoucí vrstvy v jisté míře poznamenaly i stavovské představy o formování této vrstvy („eurasijci“ nepopírali, že stavy považují za reálné prvotní sociální jednotky). Stavovský princip se všemi svými anachronismy tu tedy stál v řadě s ideou organického, přirozeného výběru panujících skupin.

Podle názoru „eurasijců“ vládnoucí vrstva, „výběr“ (jak ji nazývali), jeho typ určuje nejenom typ státního zřízení, ale i typ sociální struktury společnosti, typ národního hospodářství i typ kultury. „Typ výběru, který je podle eurasijského učení povolán prosadit se ve světě a tedy také v Rusku-Eurasi, nazývá se ideokratickým a vyznačuje se tím, že hlavním znakem, podle něž se při tomto typu výběru sjednocují příslušníci vládnoucí vrstvy, je společný světový názor.“²¹⁾

Pojem „ideokracie“, na něž byli „eurasijci“ velice pyšní, také patřil k základním bodům jejich doktríny. První použití tohoto pojmu se přičítá N. S. Trubeckému. Avšak nejpodrobněji tento pojem později rozpracoval N. N. Aleksjejev. Skutečnost, že „eurasijci“ obrátili svou pozornost k problému ideologie jako sociálního faktoru, jehož úloha neustále vzrůstala, dokazuje jejich realistický přístup k nejdůležitějším změnám tehdy probíhajícím. Idealistická povaha jejich světového názoru je ovšem i v této otázce nutně přivedla k sociální utopii. Ideologie, stěžejní idea společnosti, se u nich přeměnila v samu společnost, ve stát ideokratického typu, jehož charakteristické rysy jsou velice podobné středověké teokracii. Znovu jsme svědky toho, jak si v podání „eurasijců“ základna a nadstavba vyměnily svá místa.

V sociálních a politických přeměnách tehdejšího světa chtěli „eurasijci“ vidět potvrzení názoru, že „veškerá státní výstavba směřuje k vytváření zvláštních politických forem, které odpovídají principu ideokracie a které mají za cíl upevnit ideokratické zřízení“.²²⁾ Na místo třídních organizací měly podle jejich názoru nastoupit organizace státně ideologické, mimo-třídní a nadtřídní. Politické strany starého parlamentního typu by měly být vystřídány novými organizacemi korporativního, profesionálního nebo teritoriálního charakteru. V těchto ustanoveních „eurasijského“ programu se zjevně odrážejí antiparlamentní nálady, které se šířily po Evropě ve dvacátých a třicátých letech.

Vypracování řídicí ideologické soustavy, „vládnoucí ideje“ a úkol vybudovat základy ideokratického státu přísluší podle představ „eurasijců“ vládnoucímu výběru. Především však bylo třeba vyřešit otázku, jak a z koho tento výběr zformovat. Tuto věc ponechávali „eurasijci“ spon-

²¹⁾ N. S. Trubeckoj, *Iděokratija i armija. Jevrazijskaja chronika*, Paříž 1928, sv. X, str. 3.

²²⁾ N. S. Trubeckoj, *O gosudarstvennom stroje i formě pravlenija. Jevrazijskaja chronika*, Paříž 1928, sv. VIII, str. 7.

tánnosti vývojového procesu — výběr má „přirozeně, organicky vyrůst z lidového materiálu“.

Stará vládnoucí vrstva Ruska („eurasijci“ si pod ní představovali „vládu a inteligenci“) zmizela v ohni revoluce. Její tragédie spočívala v tom, že neuměla ve své době najít spojení s lidovými masami a získat si jejich podporu. Byla, tak soudili „eurasijci“, pro Rusko příliš „evropská“.

Nová vládnoucí vrstva se v Rusku měla ustavit živelně v procesu „normalizace společenského života“, v procesu „sklouzávání ke kapitalismu“. Jako všichni směnověchovci i „eurasijci“ sázeli na degeneraci komunistické strany. Očekávající vzkříšení kapitalistické živelnosti v podmínkách NEPu a pád bolševické moci, „eurasijci“ vyčkávali okamžik, kdy tato moc přejde... do jejich vlastních rukou. Tento přechod moci však nemusil být bezprostřední. Jak počítali, měla se jí ujmout jakási nová strana, která „místo bolševiků se stane základem a řídící silou nové panující vrstvy, která se už v Rusku zformovala“. Bude to prý strana „zvláštního druhu, vládnoucí a nedělící se o moc s žádnou jinou stranou, ba vylučující existenci jiných takovýchto stran. Tato strana bude státně ideologickým svazkem; současně však rozprostře síť svých organizací po celé zemi až po nejnižší články; nebude se přitom krýt se státním aparátem, její funkce nebudou správní, ale ideologické.“²³⁾

„Eurasijci“ byli natolik racionální, že se v danou chvíli nepovažovali za takovouto stranu. Prohlašovali: „Naše sdružení, máme-li je charakterizovat podle jeho cílů, stojí blíže takovým sdružením, jako je náboženský řád... V oblasti našeho zaměření jsme zřejmě prvním typem ruského řádu.“²⁴⁾ V souvislosti s tím se považovali za sdružení ideologické (mající svůj program, doktrinu, dogmata, filozofii a světový názor), které by se však mohlo stát zárodkem budoucí strany a vládnoucího výběru.

S přihlédnutím k tomu „eurasijci“ vytyčili do budoucnosti tři možné taktické varianty své činnosti.

Za prvé. „Sovětský režim jedné strany se cestou evoluce přemění v režim mnohopartijní.“ V takovém případě zasednou „eurasijci“ na levé straně parlamentu. Jestliže nově vzniklý režim by měl být „demokracií ve stylu Kerenského, pak budeme první silou, která jej svrhne; bude-li tato demokracie tíhnout k novým formám ve stylu fašismu“ (!, pozn. autora), „pak se staneme páteří, kolem níž se budou shromažďovat a krystalizovat nové demokratické síly...“²⁵⁾ Ve svém odmítání evropských parlamentních forem a ve svém nepřátelství ke státu dělníků a rolníků se „eurasijci“ nevyhnutelně přiblížili až k táboru nejreakčnějších politických sil, které už v Evropě začínaly nastupovat — k fašismu.

Druhá varianta. Převrat vynese k moci jednu ze sil v Rusku reálně

²³⁾ Jevrazijstvo..., str. 52.

²⁴⁾ N. N. Aleksjejev, Jevrazijcy i gosudarstvo. Jevrazijskaja chronika, Paříž 1927, sv. IX, str. 34.

²⁵⁾ Tamtéž, str. 35.

²⁶⁾ N. N. Aleksjejev, cit. dílo, str. 35, 37.

činných. („Eurasijci“ velice doufali, že takové síly v Rusku opravdu jsou, ale konkrétně je označit nemohli.) V tomto případě si „eurasijci“ stavěli cíl stát se „mozky takové skupiny“. „Eurasijci musí všemi silami prostoupit tento nový režim a rukama nové moci vybudovat svůj nový stát.“ Vidíme, že ne nadarmo se „eurasijci“ považovali za řád. Tato taktická varianta kopíruje jezuitské metody.

Konečně — třetí varianta předpokládá, že moc uchopí sami „eurasijci“. (Jakými silami by to mohli udělat, zůstávalo i pro ně nejasné.) V takové situaci přímo přistoupí k výstavbě svého státu. „Hodláme... nahradit uměle anarchický systém zastupitelství jednotlivých osob a stran organickým systémem zástupců potřeb, vědomostí a idejí.“²⁶⁾ Organistické názory na stát přiváděly „eurasijce“ k myšlenkám solidarismu a korporativismu, které byly v Evropě dvacátých let poměrně módní.

„Eurasijci“ se řadili mezi ty skupiny ruské bílé emigrace, které považovaly otázku o formě vlády v Rusku po očekávaném pádu bolševiků za druhořadou a programově ji předem neřešily. Proto také konkrétním formám svého budoucího státu věnovali úmyslně jen nepatrnou pozornost. Podle jejich mínění je otázka formy vlády „podmíněna emocemi“ a není otázkou ústřední. Za nejpodstatnější pro charakteristiku státu považovali „způsob, jakým se v daném státě vytváří vládnoucí vrstva a vládní aktiv“. Právě tento znak určuje politickou, ekonomickou, sociální a kulturní tvář státu. „Eurasijští“ teoretici přitom tvrdili, že je možné z vědeckého hlediska pouze konstatovat, že takové funkcionální spojení mezi typem výběru a typem politického a ekonomického zřízení existuje. „Co je čím podmíněno, nelze vědecky určit.“²⁷⁾ Ve své oprávněné kritice pseudodemokratických forem buržoazního státu se „eurasijci“ snažili odhalit podstatu státu ve struktuře a institutech moci. Avšak skutečnost, že popírali třídní charakter státní moci, přivedla je k teorii moci elit — centrem a nositelem moci se pro ně stává „vládnoucí výběr“. Právě ten může podle soudu „eurasijců“ nejadekvátněji vyjádřit světový názor lidu a vůli lidu realizovat.

Z tohoto aspektu posuzovali „eurasijci“ veškeré současné i minulé historické typy státu. Došli k závěru, že přišla doba, kdy staré evropské typy vládnoucího výběru (demokratický a aristokratický) budou musit ustoupit novému typu — ideokratickému.

Ideální ideokratické zřízení vyžaduje, aby moc „byla mimořádně silnou, aby však... byla v mimořádně těsném spojení s obyvatelstvem; v ideokratickém státu se má široce uplatňovat zásada volitelnosti a účast společenských organizací ve státní výstavbě; současně však se musí urychlovat proces postátňování společenských organizací“.²⁸⁾ „Eurasijci“ věřili, že celý současný svět kráčí k ideokracii. Prvky tohoto typu se prý již projevují v kolektivismu. Kolektivismus se však zastavil v polovině cesty — člověk

²⁷⁾ N. S. Trubeckoj, posl. cit. dílo, str. 8.

²⁸⁾ N. S. Trubeckoj, *Ob iděje-pravitělnice iděokratičeskogo gosudarstva. Jevrazij-skaja chronika*, Berlín 1935, sv. XI, str. 335.

v něm si uvědomil sama sebe jako člena organického kolektivu (třídy, národa), avšak zaujal vztah k tomuto kolektivu „jako individualista ke své osobnosti“. „V ideokratickém zřízení mají tyto poslední přežitky individualismu vymizet a člověk si bude uvědomovat nejen sebe sama, ale i svoji třídu a svůj lid jako součást organického celku sjednoceného ve stát, která plní určitou funkci.“²⁹⁾

Korporativismus nabýval v „eurasijských“ představách o státu stále určitějších rysů. Pod vlivem nepříznivého ohlasu praktické realizace podobných principů ve fašistické Itálii a v hitlerovském Německu byli však „eurasijci“ nuceni zřít se krajních forem této doktríny.

V souvislosti s tím začali stále pečlivěji ve svých statích zpracovávat ideu tzv. „demotického státu“, jejímž autorem zřejmě byl N. N. Aleksjejev. Ve třicátých letech vyslovuje tento tehdy již autoritativní státovědec energickou kritiku fašistických režimů, které „eurasijci“ ještě koncem dvacátých let považovali za „demokracii budoucnosti“. N. N. Aleksjejev zdůrazňoval, že „eurasijství“ vždy bojovalo proti přenášení fašismu do Ruska, protože v něm spatřovalo čistě západní produkt. „Eurasijský stát se totiž vyznačuje: za prvé — ideokratičností; za druhé — je „demotický“; za třetí — je státem záruk.

Ideokratický charakter se projevuje v systému základních názorů a v ideologii, které se aktivně uvádějí do života. Od fašistické ideokracie se ideokracie „eurasijská“ odlišuje tím, že první z nich by chtěla „stabilizovat kapitalismus“ a má „negativní stanovisko k ‚demotismu‘ a k ideji práva“.

„Eurasijský“ demotický stát se snaží „zapojit do společenských záležitostí, do řízení národního hospodářství i státního aparátu široké lidové masy“. Od tehdejších evropských demokracií se demotismus odlišuje tím, že demokracie soustřeďují pozornost mas k politice a utíkají od reálných hospodářských potřeb, zatímco demotismus soustřeďuje pozornost na „praktický život“.³⁰⁾

Třetím znakem „eurasijského“ státu je, jak bylo řečeno, jeho důraz na záruky. Takový stát záruk „nejen zajišťuje úctu k lidské důstojnosti... Vytváří maximálně možnou kontrolu nad plněním státního plánu a nad ochranou občanských práv“.³¹⁾

*

Stejně jako pro mnohé „směnověchovce“ byly i pro „eurasijce“ zcela přijatelné některé rysy sociálního a politického zřízení, které se ustavilo v Rusku po revoluci. Tím se příslušníci tohoto směru lišili od zarputilých kontrarevolucionářů. Nicméně však toto respektování některých světových prvků bylo u „eurasijců“ stejně jako u všech „směnověchovců“

²⁹⁾ Tamtéž.

³⁰⁾ N. Aleksjejev, Kuda idti? K voprosu o novoj Sovětskoj konstitucii, str. 20.

³¹⁾ Tamtéž, str. 22.

podmíněno nadějemi na jejich brzkou degeneraci. Charakteristickým výrazem ideologií a politických programů mnohých skupin bílé emigrace se stalo heslo kronštadské vzpoury: „Sověty, ale bez komunistů!“ Kontrarevoluční obsah tohoto hesla byl zcela zřejmý. Současně však prozrazovalo, že kontrarevoluční strany a skupiny si jsou vědomy životaschopnosti a pevnosti nového systému moci, organického svazku sovětů s masami pracujícího lidu Ruska. Emigrantský utopismus stoupenců tohoto hesla oslazoval však toto realistické chápání postavení sovětů nadějemi na jejich degeneraci v banální, obyčejné orgány buržoazní samosprávy. Zvláště názorně se tyto rozpory ve vztahu k sovětům projevily u „eurasijců“. „Nyní se zcela definitivně ujasnilo, že cílem budoucího Ruska nemůže být zničení nového státního typu, který vznikl v revoluci.“ Proto také prostředky boje s bolševiky nemohou být situovány vně politického prostředí nynějšího Ruska. Tyto prostředky „musí být vyjádřeny pojmy, kategoriemi a termíny, které jsou v daný moment politicky živé a účinné a které jsou uplatňovány v příslušném prostředí“.³²⁾

Jaké to byly síly, na jejichž kontrarevoluční aktivitu „eurasijci“ spo-
léhali?

Základní orientaci v tomto směru poskytl opět N. A. Berďajev. Prohlašoval, že „skutečnou kontrarevoluci, která by znamenala konec revoluce, mohou uskutečnit jen síly porevoluční a nikoliv síly předrevoluční, jen síly rozvíjející se uvnitř samotné revoluce“. Takovými silami se měli stát kulaci, „nová buržoazie“, inteligence. Berďajev a „směnověchovci“ skládali naděje i v takzvané vojenské specialisty — bývalé carské důstojníky, využívané v prvním období v Rudé armádě.³³⁾ Dalším faktorem tohoto druhu, v nějž „směnověchovci“, Ustrjalov i „eurasijci“ velice věřili, byla rozkolnická činnost protistranické opozice. „Eurasijci“ ve svém programovém prohlášení z roku 1927 vyzývali „k přestavbě, k přeskupení vládnoucí vrstvy“ a obraceli se zvláště k příslušníkům dělnicko-rolnické Rudé armády, k hospodářským a odborovým pracovníkům, k pracovníkům sovětů. Přitom přiznávali, že sovětské zřízení a „demotická moc“ jsou jediným možným režimem v Rusku-Eurasi, ovšem za předpokladu, že sovětský systém bude zformován v pevný právní řád, že bude nastolen princip svrchovanosti zákona.³⁴⁾

Demotický stát záruk vyjádří svou ideokratičnost formulováním trvalého cíle — konstanty. Jeho úkolem bude uskutečňovat takové principy a cíle, které mohou spoléhat na podporu lidí nejrůznějších názorů. Jako konstanta této „eurasijské“ konstrukce vystupuje ideál sociální solidarity.

Popírání třídních protikladů v „novém státě“ a pokusy zamaskovat skutečný třídní obsah moci v soudobém buržoazním státě (tím, že místo jeho

³²⁾ P. Suvčinskij, K tipologii pravjaščego sloja novoj Rossii. Jevrazijskaja chronika, Paříž 1928, sv. X, str. 14.

³³⁾ N. A. Berďajev, Novoje sredněvěkovje. Berlin 1924, str. 65, 67.

³⁴⁾ Jevrazijsťvo. Formulirovka 1927 goda. Jevrazijskaja chronika, Paříž 1927, sv. IX, str. 7.

charakteristiky je předkládána charakteristika „vládnoucího výběru“) stimulovaly příklon „eurasijců“ k technokratické koncepci moci. Podle jejich názoru ve „státu záruk“ vzrůstá úloha odborníků, režim moci nabývá zřetelných rysů technokracie. „Stát záruk“ považuje za jeden ze svých hlavních úkolů organizovat vůdčí postavení kompetentních odborníků řízení.³⁵⁾ Jak jsme si povšimli výše, právě od těchto odborníků „eurasijci“ očekávali, že budou jednou ze sil snažících se o svržení socialismu v Rusku.

„Eurasijci“ jako typicky buržoazní inteligentské hnutí, odtržené od reálných sociálních sil společnosti (třebaže objektivně vyjadřovali názory „nové buržoazie“ a kulactva), samozřejmě považovali inteligenci za „sůl země“. Takový akcent na idealismus, technokracii a nadtřídnost byl ostatně velmi charakteristický i pro všechny ostatní směnověchovské skupiny a koncepce.

Pokoušejíce se nalézt „třetí cestu“, „eurasijci“ kolísali mezi autoritativními (ideokratickými) a demokratickými (demotickými) formami moci. Věrní své metodě směšování prvků odlišných kvalit v jednom celku snažili se rozvinout ideu jednoty statických a dynamických elementů státu. „Snažíme se uvědoměle zakotvit v politickém životě našeho státu to, co západní demokracie pečlivě skrývají — řídicí ideu státu jako celku, jeho základní poslání, jeho cíl. V tomto smyslu je možno náš stát nazvat státem ideokratickým neboli státem stabilizovaného veřejného mínění.“³⁶⁾ Zatímco v ekonomice byli „eurasijci“ důslednými pluralisty, jak uvidíme dále, v politice se spíše přikláněli k autoritativním formám. Na této skutečnosti nic neměnilo ani spojování „statiky“ a „dynamiky“ ve státním životě. „Eurasijci“ prohlašovali: „Lidovému hlasování nepřiznáváme rozhodující význam“, třebaže je považujeme za „organizačně důležitý prvek při vymezování dynamiky života“ (pod tímto pojmem si představovali pohyblivé, druhořadé elementy státoprávní struktury). Státní konstanta („statika“), což podle „eurasijců“ je panující idea a systém vládnoucího výběru existující jako princip, totiž vyžaduje konkretizace. A právě zde podle „eurasijské“ teorie je lidové hlasování povoláno „stabilizovanou lidovou vůlí“ (tj. vládnoucí výběr) konkrétně aplikovat na dílčí situace státního života.³⁷⁾

Řešení úkolu sjednotit státní konstantu se státní dynamikou viděli „eurasijci“ v organizování politické zastupitelské soustavy územní a profesionální vládnoucí vrstvy. V novém zřízení se měla projevit funkcionální nepotřebnost stran a systému mnoha stran.³⁸⁾

Jak jsme již konstatovali, „eurasijci“ velice dobře věděli, že systém sovětv v Rusku má skutečně lidový a stabilní ráz. Uznávali tedy sověty, ovšem s výhradou, že z nich mají odejít komunisté. Jiná, stejně kontrarevoluční interpretace této otázky usilovala o popření třídního charakteru

³⁵⁾ Viz N. N. Aleksjejev, O garantijnom gosudarstve. Jevrazijskaja chronika, 1937, sv. XII, str. 19, 24.

³⁶⁾ N. N. Aleksjejev, Jevrazijski i gosudarstvo, str. 38.

³⁷⁾ Tamtéž.

³⁸⁾ Tamtéž, str. 39.

sovětské moci. „Eurasijci“ (podobně jako ostatní „směnověhovci“ a také eseři, nacionalisté, anarchisté a další) chtěli v sovětech vidět jen teritoriální a odborové zastupitelské orgány. „Nadále je třeba počítat se systémem sovětů spojeným se silnou ústřední mocí a zvoleným ve mnohastupňových volbách... na principu místního odborového sdružování.“³⁹⁾ Tato snaha přeměnit sověty v obyčejné municipální orgány buržoazního typu (s náznakem korporativnosti) souvisí s vyhroceným nepřátelstvím „směnověhovců“ k myšlence diktatury proletariátu.

K jakým paradoxním a fantastickým projektům došli ve svých pokusech o přizpůsobení sovětů potřebám kapitalistického zřízení pokračovatelé „eurasijců“ — „mladorusové“, ukážeme v další části této stati.

*

„Směnověhovci“ velice vyzdvihovali ideu „svrchovanosti zákona“. Přímou v Rusku tuto koncepci rozvíjeli staří buržoazní právníci a sociologové, sdružující se kolem časopisů „Pravo i žizň“ a „Ekonomist“. Ve skutečnosti šlo o vytyčování požadavku likvidovat revoluční výsledky, nahradit principy revolučního práva a revolučního právního vědomí buržoazní zákoností. V oblasti ideologie se tento princip řadil mezi programové základy „směnověhovců“, který doplňoval požadavky ekonomických změn sovětského národního hospodářství.

Oživení soukromokapitalistických prvků v národním hospodářství sovětského státu na počátku dvacátých let „směnověhovci“ přivítali jako návrat k „pořádku“, k „normálnímu“ fungování ekonomiky, k oživení hospodářské iniciativy. Jednou z nejdůležitějších otázek NEPu, o níž byly vedeny bouřlivé diskuse a ve které se zrcadlil boj nových socialistických principů se starými principy kapitalistickými, byly hranice připuštěné aktivity soukromého kapitálu uvnitř nové ekonomiky. „Směnověhovci“, orientující se na restauraci kapitalismu, naléhali na maximální rozšíření těchto mezí, požadovali vytvořit „smíšenou“, pluralitní ekonomiku, v níž by soukromý sektor byl rovnocenným partnerem socialistického sektoru anebo by i hrál vedoucí úlohu.

„Eurasijci“ se ve svých projektech značně věnovali otázce charakteru „budoucí“ ekonomiky. Prohlašovali, že všechny dosavadní sociální přeměny reformovaly soukromé vlastnictví změnou jeho subjektů. Vlastnické právo se předávalo do rukou jednoho (kolektivního nebo individuálního) subjektu nebo do rukou neurčitého množství všech možných subjektů (jak se to projevilo v programu strany sociálních revolucionářů). Vlastnictví samo se svým soukromým subjektem však vždy zůstávalo zachováno. Teprve nyní socialisté (měli na mysli tytéž esery — Pěšechonova, Suchomlina,

³⁹⁾ Jevrazijstvo. Opyt sistematičeskogo izloženiija, str. 56.

Černova) začínají chápat, že „těžiště problému není ve vlastnictví, ale v řízení národního hospodářství“.⁴⁰⁾

„Eurasijci“ navrhovali začít přeměnu soukromého vlastnictví od jeho obsahu a teprve potom přejít k revizi otázky vztahu subjektu vlastnictví k jeho objektu. „Obecný směr těchto přeměn – ani ke kapitalismu, ani k socialismu! Je nutné vybudovat systém státně soukromého hospodářství.“⁴¹⁾ Jak vidíme, hledání „třetí cesty“, které nutně vede k reformismu, je v buržoazní politologii jevem nikterak novým. „Eurasijci“ by právem mohli pretendovat na úlohu ideologů dnešního sociál-reformismu.

Formuli „vlastnictví zavazuje“ přijali „eurasijci“ za výchozí bod svého programu. Ideové kořeny tohoto hesla se táhnou až k eserské koncepci „konstruktivního socialismu“ (Černov) a k teorii „gildovního socialismu“, která se pokouší omezit zneužívání soukromého vlastnictví, avšak nechce likvidovat tento institut. „Eurasijci“ vyzývali „likvidovat“ kapitalistické zřízení, vycházejíce přitom z „přesvědčení o převaze duchovních principů nad principy materiálními“. Proti reálnému kapitalismu stavěli „ideální pravoslavnou nezištnost“.⁴²⁾

Přenesení těžiště „eurasijských“ koncepcí od vlastnictví k řízení tohoto vlastnictví (v dnešní buržoazní teorii manažerství se hovoří o oddělení ekonomické moci od kapitálu) si vyžádalo i revizi otázky ekonomické úlohy státu. Podle jejich názoru se problém přestavby soudobého sociálního zřízení redukoval zejména na nové chápání mise státu.

Stát v nových podmínkách (zde se zřejmě projevovala zkušenost „eurasijců“ s růstem státního monopolismu v Evropě) má nejen upravovat právní postavení soukromého vlastnictví, ale i regulovat jeho činnost v zájmu „celé společnosti“ (v praxi to znamená v zájmu monopolů). „Eurasijci“ odmítali možnost revolučního socialistického přetvoření institutu vlastnictví. Tvrdili, že „nejen soukromé vlastnictví, ale vlastnictví jakéhokoliv druhu (? , pozn. autora) může být základnou pro vykořisťování“. Socializace vlastnictví („eurasijci“ tu opět za vzor socialistického programu berou program eserů) znamená jenom přeměnu subjektů vlastnictví. Zničení veškerého vlastnictví je nemožné. Zbývá tedy jediné „vzít fakt vlastnictví na vědomí, podobně jako když bereme na vědomí fakt nemoci, a pokusit se ovlivnit tento fakt s cílem neutralizace jeho nevýhodných následků. Existence soukromovlastnického řádu se ospravedlňuje tím, že poskytuje zásadní možnost ovlivňování soukromých vlastníků státem jako nejvyšší neutrální silou stojící nad vlastnictvím. Projekty socialistického zřízení právě tuto možnost paralyzují; pokud ji snad připouštějí, pak se socialismus redukuje na pouhou modifikaci soukromovlastnického řádu.“⁴³⁾ Takovou „pouhou modifikaci soukromovlastnického řádu“ snažili se „eurasijci“ vidět v ekonomickém systému NEPu.

⁴⁰⁾ N. N. Aleksjejev, *Sobstvennosť i socializm. Opyt obosnovovaniija socialno-ekonomičeskoj programy jevrazijstva*. Paříž 1928, str. 62–63.

⁴¹⁾ Tamtéž, str. 64.

⁴²⁾ Tamtéž, str. 73.

⁴³⁾ Tamtéž, str. 62.

Jako jedině možný hospodářský systém, v němž by se soukromé vlastnictví modifikovalo na etickónáboženských a „sociálně harmonických“ principech, „eurasijci“ navrhovali smíšenou, státně soukromou soustavu národního hospodářství. Z tohoto hlediska považovali NEP za „správný impuls, směřující k řešení otázky výstavby státně soukromé soustavy národního hospodářství“.⁴⁴⁾ Zde opět narážíme na proslulé pojetí NEPu jako systému státního kapitalismu, které zformulovali trockisté a které převzali nejprve běloemigranti a po nich buržoazní „sovětologové“.

Překrucující skutečné úkoly a principy NEPu, „eurasijci“ se v této politice snažili vidět přechod od socialismu ke „smíšené“ sociálně ekonomické soustavě, to je ke svému ideálu. Těmito růžovými brýlemi hodnotili dokonce i neustále rostoucí sílu socialistického státního sektoru sovětské ekonomiky. Prameny hospodářských přeměn uskutečňovaných v Rusku sovětskou mocí „eurasijci“ hledali nikoliv v revoluci, ale... v tradičním ruském myšlení. Tvrdili, že jeho charakteristickými rysy v hospodářské sféře vždy byly „konkrétnost“, „organičnost a pluralistická tendence“.⁴⁵⁾ Zásada plánovitosti sovětské ekonomiky byla podle jejich mínění poplatná tradičnímu ruskému etatismu (počátky centralizovaného hospodaření nacházeli již v Moskevské Rusi a v reformách Petra I.) a „psychickým zvláštnostem ideokratického vědomí ruského lidu“.⁴⁶⁾ „Současné ekonomické zřízení SSSR,“ psali „eurasijci“, „není nic jiného než koncentrace, zvýraznění rysů obchodního, průmyslového a zemědělského sektoru, který jsme mohli pozorovat již v Kijevské i Moskevské Rusi a v imperátorském Rusku.“⁴⁷⁾

Za jednu ze zvláštností ruského právního vědomí považovali „eurasijci“ chápání vlastnictví jako práva, které je spojeno s „povinnostmi vůči celku“ a které má funkcionální význam. „V Rusku bylo vlastnictví vždy posuzováno z hlediska státu, který byl nadto chápán nábožensko-eticky.“

Tento moment „eurasijci“ také zařadili do svého programu. „Hovoříme o ‚funkcionálním vlastnictví‘ nebo o ‚vlastnictví podmíněném státem‘, tj. odvozeným z něho a spojeným s povinnostmi k němu.“⁴⁸⁾ Takto se „eurasijci“ distancovali od obhájců absolutní svobody soukromého podnikání, což souviselo s jejich správnou orientací v procesech, které probíhaly v sociálně ekonomické struktuře západních společností. Neustále rostoucí úloha imperialistických států v oblasti hospodářského života nutila i nejradikálnější liberály, aby revidovali své dosavadní názory. V dvacátých letech se po Evropě rychle šířila idea korporativismu (státního i ekonomického). Ekonomickou úlohu státního sektoru (v podmínkách kapitalistického státu) uznávaly ve svých programech politické strany nejružnějších odstínů.

⁴⁴⁾ K. Čcheidze, *Iděokratičeskije soděržanije chozjajstva. Jevrazijskaja chronika*, Berlín 1935, sv. XI, str. 56.

⁴⁵⁾ D. Ivancov, *Čerty svojeobrazija russkoj ekonomičeskoj mysli. Jevrazijskij sbornik*, Praha 1929, sv. VI, str. 76.

⁴⁶⁾ K. Čcheidze, cit. dílo, str. 53.

⁴⁷⁾ Jevrazijsťvo. Formulirovka 1927 goda, str. 8.

⁴⁸⁾ Jevrazijsťvo. Opyt sistematičeskogo izloženiija, str. 66–68.

Také „eurasijci“ formulovali korporativistickou ideu „sociální harmonie“. „Funkcionální význam musí se přiznat jak dělníkovi, tak kapitalistovi, a stát, aniž by přestal poskytovat ochranu svobodné iniciativě a konkurenci, jaká je nutná v hospodářském životě, musí ji regulovat nikoliv z hlediska zájmů dělníka nebo kapitalisty, ale v zájmu celku.“⁴⁹⁾ Praktické uskutečňování takovýchto zásad mohli „eurasijci“ studovat na „korporacích“ fašistické Itálie. Avšak právě tato (a později i německá) zkušenost z realizace „ideální“ hospodářské a politické struktury, které se „eurasijci“ ve své době tak obdivovali, vyvolala odklon mnohých z nich od podobných projektů.

Úspěchy sovětské ekonomiky dvacátých let přirozeně vyvolávaly stále větší pozornost jak ruských běloemigrantů, tak i západních politických a podnikatelských kruhů. Nebyla proto náhodná jistá loyaltita „eurasijců“ vůči ekonomickým přeměnám v sovětském státu (což ovšem vyvolávalo četné zlostné výpady konzervativní části emigrace proti nim). Stejně jako všichni „směnověchovci“ i „eurasijci“ pochopili, že obnovit starý hospodářský řád v Rusku už není možné. To samozřejmě neznamená, že by nebyli pro obnovu institutu soukromého vlastnictví, avšak považovali za nereálné a také za nežádoucí, aby se usilovalo o návrat původních vlastníků. V tom prokazovali značný stupeň realismu. Věděli, že v Rusku dvacátých let už neexistuje silný soukromý kapitál a že ani „denacionalizace nevrátí podniky ruským kapitalistům“; ta by podle jejich názoru jediné vedla k „denacionalizaci v doslovném smyslu slova, tj. k přechodu podniků do rukou zahraničních kapitalistů“. Byli si vědomi, že „státní průmysl je tím mohutným ekonomickým nástrojem, který vzhledem k okolnostem bude musit udržet ve svých rukou jakákoliv budoucí politická moc v Rusku...“ Hlavní složkou ruské ekonomiky má být podle „eurasijské“ koncepce „státní průmysl organizovaný v korelaci s volným trhem a v zásadě řízený na principu hospodářského účtování“.⁵⁰⁾ „Eurasijci“ tedy odmítali hospodářský liberalismus a navrhovali systém řízené ekonomiky. To samozřejmě v tehdejší době již nebyl žádný revoluční objev. Krizové situace dvacátých let vyhrocující sociální, politické a hospodářské protiklady nutily evropské politické a ekonomické kapitány, aby stále více pozornosti přikládali otázkám ekonomické regulace a prognostiky. Praktická realizace těchto zásad měla v různých zemích nejružnější modifikace — od fašistického korporativismu až po francouzský „dirigismus“ a Rooseveltův „nový úděl“. Těmto koncepcím byla bez ohledu na všemožné rozdíly společná snaha odvrátit konečný pád kapitalismu pomocí reformismu.

Tyto tendence našly svůj výraz i v ekonomickém programu „eurasijců“. Jako mnohé jiné programy ruských běloemigrantů i koncepce „eurasijců“ považovala za nutné vytvoření silného státního hospodářského sektoru, ovšem paralelně s ním i odpovídajícího průmyslu soukromého stejného

⁴⁹⁾ Tamtéž, str. 71.

⁵⁰⁾ N. Žekulin, *Nužna li denacionalizacija promyšlennosti? Jevrazijskaja chronika*, Paříž 1928, sv. 10, str. 66.

rozsahu (!, pozn. autora). Soutěžení těchto dvou sektorů se mělo stát zárukou ekonomického růstu celé soustavy.⁵¹⁾ Zdůrazňující takto pluralistický charakter „ekonomiky budoucnosti“, „eurasijci“ v tomtéž duchu interpretovali i své pojetí nutnosti ekonomického plánování. „Tlakem státního zákonodárství, regulací soukromého průmyslu a podmínkami koncesních smluv má být i soukromý průmysl zařazen do rámce společného plánu.“ Nemělo tu však podle nich dojít k úplnému podřízení hospodářského života předem sestavenému plánu, ale o to, aby v něm byly „posíleny zásady evidence a plánovitosti“.⁵²⁾ Domnívali se, že plán jako metoda racionálního působení na celé národní hospodářství cestou stanovení rozsahu výroby a norem distribuce produktů má se přeměnit v plán jako pokus o „plánovitou evidenci budoucí tržní konjunktury“. V souvislosti s tím „eurasijci“ projevovali naději, že „nyní se již i sovětsští ekonomové přesvědčili, že úspěch plánování závisí na rozvoji a uspořádání tržních vztahů“.⁵³⁾ „Eurasijci“ stavěli do protikladu prognózování a plánování ukazatelů výroby vůči jednotnému národohospodářskému plánu. Opakovali tak požadavky vznášené pravou opozicí v diskusích, které provázely utváření plánovacích zásad v naší zemi. Orientace na živelné faktory a nikoliv na plán, prosazování co nejnižších temp plánovaného rozvoje výroby atd. — to byly prvky, které ve vztahu k perspektivám vývoje sovětské ekonomiky sjednocovaly názory „směnověchovské“ emigrace a vnitřní opozice.

„Eurasijci“ věnovali svou pozornost i agrární otázce, ovšem způsobem, který deformoval obraz změn uskutečněných v Sovětském Rusku. Socializaci půdy označovali za „prohlášení státu velkým individuálním nebo kolektivním (? , pozn. autora) pozemkovým vlastníkem“. Velmi svérázně chápali „eurasijci“ také nacionalizaci půdy. Není to podle nich „nic jiného, než zakotvení práva státu upravovat ty vztahy, které vznikají z faktu soukromého vlastnictví půdy“. Hlavními prvky této regulace mělo být rozdělování pozemkové renty a aktivní státní politika sledující intenzifikaci zemědělství. „V tomto pojetí je nacionalizace půdy naprosto slučitelná se soukromým vlastnictvím půdy, ba dokonce je předpokládá... Nacionalizace znamená rozšíření práv..., a nikoliv přeměnu státu v pozemkového vlastníka.“⁵⁴⁾ Jako praktická opatření „eurasijci“ navrhovali obnovu soukromého vlastnictví půdy v Rusku, a to pro jednotlivé osoby, občiny, zemědělské komuny a stát. Státu však — jako nadtřídnímu orgánu, stojícímu „nad zájmy“ — připadá pouze „aktivní zemědělská politika“ ve výše ukázaném smyslu.⁵⁵⁾

„Organické“ názory „eurasijců“ na ekonomické problémy vedly stejně jako v politice k eklecticismu a ke spojování nespojitelného, tj. sociálního

⁵¹⁾ N. N. Aleksjejev, *Sobstvennost i socializm*, str. 78.

⁵²⁾ Jevrazijstvo. Formulirovka 1927 goda, str. 11.

⁵³⁾ N. Žekulin, cit. dílo, str. 65.

⁵⁴⁾ N. N. Aleksjejev, posl. cit. dílo, str. 75.

⁵⁵⁾ Tamtéž, str. 77.

utopismu a kontrarevolučnosti a nadto ještě politické bezradnosti „eurasijců“.

*

„Eurasijci“ se považovali za představitele mladé generace emigrantů, za porevoluční politický proud. Proto velmi pozorně sledovali všechny skupiny a uskupení nově se tvořící v emigrantském prostředí dvacátých let a programově se odlišující od starých emigrantských stran. „Eurasijci“ velmi toužili, aby byli uznáni za vlivný směr, minimálně ve sféře intelektuální. Jejich malá skupina (budiž příznáno, že velmi aktivní a halasná) usilovně hledala a verbovala stoupence. Přímo jako výhra se jim jeví takzvaní „mladorusové“.

První prohlášení o existenci „mladorusů“ učinil v tisku jeden z jejich ideologů Kirill Vilčkovskij v květnu roku 1926 v Monaku. Reakce „eurasijců“ byla okamžitá. L. Karsavin napsal, že „eurasijci“ potkali své příbuzné proudy — v Rusku „nacionální bolševiky“ (tj. skupiny „směnověchovců“), v zahraničí „mladorusy“.⁵⁶⁾ Měl pravdu — program a ideologie nové skupiny, kterou ustavili mladí emigranti (studenti a bývalí důstojníci), zcela zapadaly do rámce „směnověchovských“ konstrukcí.

Stejně jako „eurasijci“, i „mladorusové“ učinili svou ideologii nikoliv racionální, logicky uspořádané učení, ale komplex „základních idejí a intuicí“. Jednou z nich byla příslovečná idea „prvotnosti ducha před hmotou“. „Tvrzení o neopakovatelnosti individuálního člověka, tvrzení o přirozené nerovnosti lidí, tvrzení o vysoké hodnotě lidské osobnosti... mladorusové nazývají personalismem.“⁵⁷⁾ Tyto koncepty již zřetelněji než teorie „eurasijců“ odrážejí vliv jednoho z vedoucích „směnověchovců“ N. A. Berďajeva, který právě v té době v Paříži, kde se také ustavila skupina „mladorusů“, zformuloval základní poučky svého „eschatologického personalismu“.⁵⁸⁾ Na ideologii „mladorusů“ měla zejména vliv jeho práce „Filosofie nerovnosti“, která vyšla začátkem dvacátých let.

Jednou z vedoucích myšlenek „mladoruských“ koncepcí byla stejně jako u „eurasijců“ idea organičnosti. Podle nich je člověk „organickou částí s organickou funkcí v duchovních organizacích“. Posláním člověka je „uvědoměle sloužit duchovnímu principu, uvědoměle plnit své funkce jako součást vyšší duchovní organizace, jejíž cíle a zájmy jsou nadřazeny cílům a zájmům individua“.⁵⁹⁾

Z těchto pozic pak „mladorusové“ posuzovali i třídní strukturu společnosti. Podle jejich názoru v národním organismu existují rozličné sociální

⁵⁶⁾ L. Karsavin, *Mladorossy. Jevrazijskaja chronika*, Paříž 1926, sv. VI.

⁵⁷⁾ K. Jelita-Vilčkovskij, *O mladorosskoj ideologii*. Paříž, str. 9.

⁵⁸⁾ Poznamenejme, že takřka všichni „směnověchovci“ (Ustrjelov, „eurasijci“, „mladorusové“ aj.) se vždy důrazně hlásili k ideovému odkazu starých „Věch“ z roku 1909. Idealismus, proklamativní zřeknutí se revoluce, elitářství, mystika — všechny tyto prvky „Věch“ porevoluční proudy pohotově zařadily do svých ideologií.

⁵⁹⁾ K. Jelita-Vilčkovskij, cit. dílo, str. 11.

vrstvy. Tyto vrstvy „nepředstavují pro nikoho žádné nebezpečí, pokud jsou jejich dílčí zájmy podrženy zájmům organickým...“. Třídní boj v pojetí „mladorusů“ je „projevem rozpadu“. Něco jiného však podle nich byly kasty a stavy ve středověku a za starých impérií — ty představovaly funkcionální části organického celku. Naproti tomu třídy buržoazní společnosti jsou už přežitkem. Vidíme, že „mladorusové“ svou ideologickou koncepci od základů budovali na nejpodstatnějším principu — na odmítání třídního boje a marxismu.

Poučky „mladorusů“ i v dalším opakuji základní teze „eurasijského“ učení: ve státním organismu existuje koordinující orgán; je jím vládnoucí výběr, který „se ustavuje nejen podle hlediska technické kompetence, ale... i na základě společného vyznávání myšlenky národa a na základě jasného chápání národní cesty.⁶⁰⁾ Zde se však současně projevuje jistý rozdíl mezi ideologickými názory „eurasijců“ a „mladorusů“. „Mladorusové“ měli podstatně silnější národní nátlak, zatímco „eurasijci“, vycházející z geograficko-územní doktríny (Rusko = Eurasie), měli spíše univerzální etnický charakter. Požadovali teritoriální a kulturní celistvost a moc Eurasie. „Mladorusové“ naproti tomu otevřeně volali po „velikém národním Rusku“. Svými názory na organizační základy vládnoucího výběru se však obě skupiny zcela ztotožňovaly. Podle „mladorusů“ měl vládnoucí výběr být činitelem současně progresivním i tradičním (což připomíná vztah „statiky“ a „dynamiky“ u „eurasijců“) a také nadstranickým (ve vztahu k politickým stranám starého parlamentního typu). Přitom však tento vládnoucí výběr může ustavit pouze strana (strana s velikým „S“) organického typu.⁶¹⁾ Za takovou stranu „mladorusové“ samozřejmě považovali sami sebe.

Organizace „mladorusů“ na rozdíl od inteligentského svazu „eurasijců“ byla budována na řádových zásadách: princip jediného představeného, neexistence voleb, zákaz vystoupení z organizace.⁶²⁾ Stanovy řádu podrobně předpisovaly pravidla chování a dokonce psychické vlastnosti příslušníků organizace — „mladorus“ byl povinen být soustředěný, energický, neoblohmý.

Více než „eurasijci“ se „mladorusové“ také věnovali otázkám taktiky a organizace. Řád neboli svaz tvořili jednak plnoprávní „mladorusové“, jednak kandidáti členství svazu. K této kostře organizace se přimykali 1. „zainteresovaní“, 2. „sympatizující“, 3. „spolupracovníci“ (většinou z řad starých emigrantů, kteří nebyli zvláště ochotni podržovat se mechanické disciplíně mladých, pocházejících z větší části z řad bývalých důstojníků bílých armád).

V „mladoruském“ hnutí se projevovaly tendence, podmíněné na jedné straně zklamáním nad buržoazními parlamentními formami a licoměrností „demokracie“, na druhé straně třídně omezenou schopností emigrace po-

⁶⁰⁾ Tamtéž, str. 24–25.

⁶¹⁾ Tamtéž, str. 25.

⁶²⁾ K molodoj Rossii! Ideologija i zadači Sojuza mladorossov. Sofie 1930, str. 15.

chopit revoluční přeměny v Rusku. Hledání „třetí“ cesty posunovalo tyto emigrantské kruhy na stranu nejzuřivějších politických sil — k fašismu. „Pod pojmem fašismus v současné době chápou tu sílu, která se rozvíjí ve všech (? , pozn. autora) zemích a kterou charakterizuje na jedné straně vzrůst národního sebevědomí, na druhé straně příkrá konfrontace doktríny povinnosti s liberálním učením o právech.“ Otázku forem vlády tento proud pomíjí, na první místo staví sociální otázku.⁶³⁾ Představitelé pravého křídla „mladorusů“, kteří věřili fašistické demagogii, snažili se přetáhnout k fašismu celé hnutí a doufali, že založí ohniska této náказы na území své vlasti. Jak vzdálení musili být od reálného života v Rusku, když je něco takového mohlo jen napadnout.

Neméně utopické byly projekty „mladorusů“ na obnovení monarchie v Rusku — a to ve třicátých letech. Tvrdili, že „základna nejvyšší moci má vždy mimořádný duchovně mravní ráz“. Jedinou formou moci, která je prosta egoistických a soukromých pohnutek, je moc monarchistická a následnická. Aby si však zachovali možnost prohlašovat se za směr, který se neváže žádnými předběžnými rozhodnutími (tj. který nepovažuje otázku formy vlády za primární), „mladorusové“ tvrdili, že podle nich „monarchie není formou vlády, ale stěžejním prvkem národního života“. Není prý spjata s politickým zřízením, ale s národní myšlenkou a s tradicí. Proto také, jak tvrdili, v závislosti na potřebách života může být spojena s jakýmkoliv zřízením. Monarchii považovali nikoliv za základnu, nad níž se buduje společenské zřízení, ani za cíl, pro nějž je toto zřízení budováno, ale za „kopuli zdobící budovu“. „Ruský monarchismus jako zřízení bude obnoven teprve tenkrát, až národní a sociální ideál, který hledá ruský národ v revolučních bouřích, bude jím pochopen a přijat za vlastní.“⁶⁴⁾

Těmito stanovisky se „mladorusové“ dostávali více napravo než všichni ostatní „směnověchovci“, přímo splývali s monarchisty.⁶⁵⁾ Nicméně jejich monarchismus byl přece jen specifický — jinak by také nemělo význam zabývat se rozbořením této svérázné ideologie. Monarchismus byl pro „mladorusy“ především idejí, symbolem. Dostatečně dobře věděli, že reálná moc v Rusku přešla díky revolučním změnám do rukou jiných vrstev. „Mladorusové“ si však kladli za úkol spojit staré (a v něm za nejcennější považovali kontinuitu moci) s novým.

„Ze všeho, co revoluce rozmetala, je třeba obnovit kontinuitu nejvyšší moci.“⁶⁶⁾ Toto kategorické prohlášení najdeme v programu sofijské skupiny „mladorusů“, která měla ještě blíže k monarchismu než sesterská skupina pařížská. (Zde se zřejmě projevoval vliv kontaktů s ruskou monarchistickou emigrací usídlenou na Balkáně a také vliv starých důstojnických představ o věrnosti monarchii.)

⁶³⁾ N. Petěrec, *Mladoroskoje stanovlenije*. Šanghaj 1934, str. 42.

⁶⁴⁾ K. Jelita-Vilčkovskij, cit. dílo, str. 26–28.

⁶⁵⁾ Jeden z vůdců „mladorusů“ A. Kazem-Bek již koncem roku 1921 vedl „Ruské monarchistické sdružení“ v Budapešti. Viz L. K. Škarenkov, *Bělaja emigracija: agonijska kontrrevolucija*. Voprosy istorii, 1976, č. 5, str. 108.

⁶⁶⁾ K molodoj Rossii!..., str. 4.

Avšak i tito monarchisté „změnili kurs“, stali se „směnověhovci“. Do-statečně jasně pochopili, že „revoluce“ rozbila starou sociální strukturu Ruska“ a že „není návratu k předrevolučnímu politickému a sociálnímu systému“. „Dívající se na život kolem sebe, vidíme, že nová pokolení si osvojila nové názory. Není podstatné, jak hodnotíme novou psychologii a nové tendence. Podstatné je, že existují.“ Bylo nutné je brát v úvahu, a to i při konstruování těch nejutopičtějších projektů. Také „mladorusové“ proto navrhovali: je třeba zkusit skloubit porevoluční situaci s monarchismem. Vyhlásili fantastické heslo „Car a sověty!“, které podle jejich názoru absolutně neovlivňovalo sociálně politický charakter „budoucího státu“, které by však mohlo připoutat pozornost „monarchismu dosud vzdálených mas“. „Mladorusové“ tak otevřeně (daleko otevřeněji než ostatní „směnověhovci“) přiznávali, že akceptování sovětů jako základu budoucího státního zřízení je pro ně záležitostí pouhé demagogie. A tak zatímco „eurasijci“ navrhovali buržoazně demokratické „sověty bez komunistů“, jejich přímočaří spojenci hodlali prostě přeměnit sověty v přívěsek monarchistického režimu.

„Mladorusové“ realisticky tvrdili, že „monarchie nemůže nastoupit za pomoci kontrarevoluce, neboť ta už v ruské skutečnosti nemá žádné vyhlídky na úspěch“; — avšak současně — oddávající se „směnověhovským“ utopiím — vyslovovali naději, že monarchie vystoupí jako projev dovršení revoluce, jako projev „její transformace v revoluci národní“.⁶⁷⁾ Mělo to být tak, že Rusko dojde k monarchii v několika etapách — ani ne tak právního, jako spíše faktického vývoje, které budou současně „etapami vývoje veřejného mínění“. Podle názorů „mladorusů“ „monarchie se stane bezpodmínečnou a kategorickou nutností, nutností všemi uznávanou, jakmile přijde na pořad dne úkol upevnit národní revoluci a zabezpečit její výsledky“.⁶⁸⁾

Pro případ, že by nutnost monarchie přece jen nebyla všeobecně pochopena, navrhovali „mladorusové“ — ve stylu svého oficiálního pojetí politiky — svérázné metody, kterými by byla tato idea masám vštípena. „Restaurace monarchie není podmíněna projevem vůle lidu.“ Je prý totiž nutné rozlišovat dlouhodobou, trvalou vůli lidu a náhodná, efemérní stanoviska. A „mladorusové“ neměli žádné pochybnosti o tom, co považují za „skutečnou vůli lidu“. Lid podle nich netoužil po ničem jiném než po tvrdé vojensko-monarchické diktatuře.

Stát byl pro „mladorusy“ právní realizací národa, jedinečnou a nejlepší formou jeho existence. Národ považovali za „samostatnou duchovní jednotku, která má etický obsah a jejíž život je samostatný ve vztahu k životu lidí ji tvořících, čemuž odpovídají i samostatné cíle a úkoly národa“. Víme, že tato idea státu-osobnosti nebyla originálním prvkem programu „mladorusů“. Z arzenálu ortodoxních monarchistů, „eurasijců“ a dalších převzali „mladorusové“ i další myšlenky, jako ideu pravoslavné říše, ideu „kolek-

⁶⁷⁾ Tamtéž, str. 5.

⁶⁸⁾ Tamtéž.

tivnosti“ Rusi (modifikovanou v korporativních termínech), odmítání parlamentarismu a liberalismu v ekonomice aj.

„Mladorusové“ ještě v roce 1924 propagovali program národní revoluce, za jejíž hlavní body považovali: 1. svržení sovětské moci, 2. napomáhání k transformaci revoluce v revoluci národní a dovedení této revoluce až k monarchismu, 3. organizace narůstání státnosti podle principu „car – sověty“. Přitom sověty měly být „organizovány nikoliv na principu stranické příslušnosti, ale podle příslušnosti k té nebo jiné produktivní, tvůrčí, pracovní asociaci“. Pak by i car byl v bezprostředním kontaktu s tvůrčími silami lidu.⁶⁹⁾ A tak jsme opět u otřepaných hesel „směnověhovců“ – „sověty bez komunistů“, nacionalismus, zakrývání třídního boje s cílem zmatení mas.

Sami „mladorusové“ se ovšem prohlašovali za zcela originální. „Jsme jediným hnutím svého druhu... Mladorské hnutí je povoláno, aby všeobecně rozšířilo poznání nutnosti sjednotit co nejširší a nejpestřejší politické proudy... Naším heslem je: Ani rudí, ani bílí, ale ruští!“⁷⁰⁾ Rudé „mladorusové“ uznávat nechtěli, bílé už nemohli. Pokoušeli se ignorovat nesmiřitelný zápas těchto dvou protikladů a sjednotit je pod jednou střechou.

Fantastické projekty „mladoruské“ státní soustavy nadělaly mnoho hluku a vyvolaly četné kritické ohlasy i posměšky v ruské emigraci. Nicméně je třeba uznat, že v předválečných letech zastínily popularitu umírněnějších a pedantických teorií „eurasijců“. „Mladorská“ ideologie dovedla do krajnosti utopismus zahraničních „směnověhovců“. Její hlasitá nacionalistická nota (daleko důraznější než u „eurasijců“) se velmi blížila fašizujících kruhů ruské emigrace, jejichž pěstováním se ve třicátých letech aktivně zabývaly výzvědné služby německého i italského fašistického státu.

Krise zahraniční „směnověhovské“ ideologie, která se v této době plně projevila (domácí „směnověhovci“ ztratili politický i ideologický význam již koncem dvacátých let), vyvolala definitivní rozpad i tohoto tak pestrého a mnohotvárného proudu. Mnozí příslušníci tohoto hnutí se dali na cestu čestné spolupráce se sovětskou mocí a vraceli se do vlasti. Tato vlna re-emigrace začala již v prvních letech druhého desetiletí a zachvacovala postupně stále širší část emigrantů.⁷¹⁾

Jiné skupiny emigrantů (mimochodem řečeno, nikterak početné), které zůstaly na pozicích nesmiřitelného nepřátelství vůči sovětskému zřízení, nevyhnutelně zklouzávaly do tábora nejzvrůvějších odpůrců své vlasti – fašistů. Některé z těchto nacionalistických skupinek, jež vznikaly koncem dvacátých a v začátku třicátých let, vyhlášovaly jako své programové

⁶⁹⁾ Tamtéž, str. 75.

⁷⁰⁾ A. Kazem-Bek, *Rossija, mladorossy, emigracija*. Paříž 1935, str. 69.

⁷¹⁾ O reemigrantství viz L. Ljubimov, *Na čužbině*. Moskva 1963; D. Meisner, *Ispověď starogo emigranta*. Moskva 1963; P. Obolenskij, *Na čužoj storoně*. Moskva 1965, č. 8; V. L. Andrjejev, *Istorija odnogo putěšestvija*. Vozvraščeniye v žizň čerez dvadcat let. Moskva 1976, aj.

heslo „aktivismus“, pod čímž si představovali politiku diverzí, teroru, špiónážní činnosti a jiných forem zrady vlasti a svého lidu. Tito lidé se nedali na cestu „směnověchovství“, změny kursu — oni měnili pána, kterému sloužili. Takové organizace, jako např. NTS (Národně pracovní svaz), za války spolupracovaly s hitlerovci a po válce vstoupili do služeb některých dalších imperialistických mocností.

„Směnověchovské“ hnutí a s ním i jeho zahraniční varianty prodělalo složitý a protikladný vývoj. Jeho ideologie, zformulovaná v kruzích nejinteligentnějších ruských emigrantů, byla ideologií podstatné části ruské buržoazie v přechodném porevolučním období. Odrážela krizi antisovětsismu jako politického názoru i konec „bílého hnutí“ jako formy ozbrojeného boje proti sovětské moci. Projevoval se v ní i utopismus emigrantských politických názorů a nálad. Jejím výrazným rysem je dvojakost jejího významu i obsahu.

(Z ruštiny přeložil Dragutin Pelikán)

ИГОРЬ АНДРЕЕВИЧ ИСАЕВ

**К критике буржуазных правовых концепций периода НЭПа
(„евразийцы“ и „младороссы“)**

РЕЗЮМЕ

Проведение новой экономической политики в СССР в 20-е годы вызвало значительное обострение идеологической борьбы в области хозяйства и права. Отказ русской буржуазии от вооруженной борьбы с Советской властью, вызванный провалом т. н. „белого движения“, в известной мере означал лишь смену форм борьбы. Оставшиеся на территории Советской России и эмигрировавшие за ее пределы представители бывших эксплуататорских классов русского общества в начале 20-х годов повели идеологическое наступление на марксистско-ленинскую теорию государства и права. В этот период возникло своеобразное политическое и интеллектуальное движение, получившее название „сменовеховства“. Объективно выражавшее взгляды „новой буржуазии“ и кулачества, это движение по своему составу было преимущественно буржуазно-интеллигентским. В момент своего возникновения оно наиболее полно отражало кризисное состояние буржуазной идеологии. В целом сменовеховство не представляло собой организованного и консолидированного на единой политической и мировоззренческой основе движения. На наш взгляд наиболее четко политическую и правовую доктрину сменовеховства сформулировали лишь некоторые (преимущественно эмигрантские) группы движения. В настоящей статье анализируются программы и установки двух наиболее активных групп зарубежного сменовеховства — „евразийцев“ и „младороссов“.

Исходными моментами программ обеих групп являлись: признание революционных преобразований в России необратимым явлением, и расчет на трансформацию Советского строя. Колебания между политическими программами авторитаризма (по типу итальянского 20-х и 30-х годов) и буржуазного демократизма приводили к эклектизму „евразийской“ идеологии. Он явился отличительной чертой их государственной и правовой доктрины. Другой характерной чертой явился их национализм, интерпретированный через религиозно-православное мирозерцание. Для „евразийской“ доктрины характерна модернизация старых государственно-правовых категорий, а также их множественность („демотия“, „идеократия“, „правящий отбор“ и т. п.). Идеалистичность и плюрализм концепций особенно ярко проявился

в теории смешанной (государственно-частной) экономики, которая предлагалась в качестве альтернативы НЭПу.

Для „младоросской“ доктрины еще более характерным был крайний национализм, приближающийся по своему типу к фашистской идеологии. Далеко зашедший эклектизм „младоросской“ государственно-правовой теории привел к появлению фантастической модели: царь—Советы. Очевидным был также милитаристский характер „младоросской“ программы, принятой позже „евразийской“ и отразившей отход некоторых кругов сменовеховцев к откровенно реакционным общественным течениям.

Продолавшее долгий и противоречивый путь сменовеховское движение отразило кризисное состояние послереволюционной буржуазной идеологии.